

Inhoud

- 1 Objectiviteit 11**
  - 1.1 Van natuurrecht tot empirisme 12
  - 1.2 Van empirisme tot relativisme 16
  - 1.3 Evaluatie 19
  - 1.4 Oefeningen 20
  - 1.5 Antwoorden 22

- 2 Methodologieën 25**
  - 2.1 Empirische cyclus 26
  - 2.2 Regulatieve cyclus 28
  - 2.3 Interpretatief onderzoek 29
  - 2.4 Actie-onderzoek 32
  - 2.5 Validiteit: construct of pragmatisme? 33
  - 2.6 Evaluatie 36
  - 2.7 Oefeningen 38
  - 2.8 Antwoorden 40

- 3 Creatieve Actie Methodologie 43**
  - 3.1 Inleiding 43
  - 3.2 Creatieve Actie Methodologie = creatief 44
  - 3.3 Creatieve Actie Methodologie = creatief + toetsend 45
  - 3.4 De fasen binnen Creatieve Actie Methodologie 46
  - 3.5 Oefeningen 52
  - 3.6 Antwoorden 53

- 4 Beschrijven = verklaren = beschrijven 54**
  - 4.1 Suggestieve verklaringen door beschrijvend onderzoek 55
  - 4.2 Suggestieve verklaringen door verklarend onderzoek 60
  - 4.3 Explorerend versus toetsend 63
  - 4.4 Evaluatie 64
  - 4.5 Oefeningen 66
  - 4.6 Antwoorden 67

- 5 Het maken van een probleemanalyse 69**
  - 5.1 Ontwerpergericht onderzoek 69
  - 5.2 Methodologische richtlijnen 72

5.3	De keuze van de probleem-‘theorie’	75
5.4	Het gebruik van definities	78
5.5	De context en de techniek van de 4 w’s	79
5.6	Evaluatie	81
5.7	Oefeningen	81
5.8	Antwoorden	84
6	Het operationaliseringsvraagstuk	88
6.1	Inleiding	88
6.2	Het taalprobleem	89
6.3	Het definiëringsprobleem	89
6.4	Meten	91
6.5	Samengesteld meten	93
6.6	Correlerend versus niet-correlerend meten	95
6.7	Het eenduidigheidsvraagstuk	99
6.8	Het operationaliseringsvraagstuk: enkele toepassingen	101
6.9	Evaluatie	102
6.10	Oefeningen	104
6.11	Antwoorden	105
7	De ‘theorie’ van de steekproeven	107
7.1	Inleiding	108
7.2	Steekproef en toeval	108
7.3	Steekproef en selectie	111
7.4	Systematische en toevallige fouten	111
7.5	Betrouwbaarheid en nauwkeurigheid	113
7.6	Aselecte steekproeven en significantie	115
7.7	Typen selecte steekproeven	117
7.8	Aselecte steekproeven: de systematische steekproef met aselect begin	117
7.9	Aselecte steekproeven: computerrandomisatie	119
7.10	Aselecte steekproeven: de gestratificeerde steekproef	119
7.11	Aselecte steekproeven: de getrapte steekproef	120
7.12	Soorten populaties	121
7.13	De steekproefgrootte bij verkennende interviews	122
7.14	De steekproefgrootte bij aselecte steekproeven	122
7.15	Kanttekeningen bij aselecte steekproeven	124
7.16	Conclusies	126
7.17	Oefeningen	127
7.18	Antwoorden	129

8	Het ontwerpen van een onderzoek	132
8.1	Inleiding	132
8.2	De ‘theorie’ van de onderzoeksontwerpen	134
8.3	Homogeniseren, blokken en matches	140
8.4	Foutenbronnen in onderzoeksontwerpen	141
8.5	Evaluatie	142
8.6	Oefeningen	143
8.7	Antwoorden	145
9	Dataverzameling	147
9.1	Inleiding	148
9.2	Direct, indirect, obtrusive, non-obtrusive	150
9.3	Vragen stellen: interview versus enquête	151
9.4	Dataverzameling: communicatieve contexten	152
9.5	De creatievere interviewtechnieken	156
9.6	Evaluatie	162
10	Het proces van dataverwerking	163
10.1	Inleiding	164
10.2	De begrippen variabele, waarde, score en eenheid	164
10.3	De meetniveaus van variabelen	166
10.4	De datamatrix en het codeboek	171
10.5	Rechte en kruislingse tellingen	175
10.6	Samenhang ofwel statistische afhankelijkheid	178
10.7	Oefeningen	181
10.8	Antwoorden	182
11	Praktische aandachtspunten	184
11.1	Inleiding	184
11.2	Een gerichte enkelvoudige operationele doelstelling	184
11.3	Voortbouwen op bestaande kennis	186
11.4	De opbouw van het rapport	187
11.5	Schrijven	190
11.6	Oefeningen	193
11.7	Antwoorden	194
	Geraadpleegde literatuur	196
	Geraadpleegde websites	204
	Over de auteur	205

Leswijzer

Iedereen verzamelt informatie. Mensen zoeken naar het antwoord op vragen als: Waar kan ik het goedkoopste terecht voor de boodschappen?; Bestaat God?; Hoe laat begint het voetbal op de tv?; Welke aandelen moet ik kopen?; Hoe groot is de kans dat ik vanmiddag in de file sta?; en noem maar op. Een antwoord vinden op dergelijke vragen is niet lastig. Een correct antwoord vinden is daarentegen een stuk lastiger.

Wetenschappers stellen in dit verband de eis dat alle antwoorden gebaseerd moeten zijn op zo objectief mogelijke informatie. Dat roept de vraag op: wanneer is er sprake van objectieve informatie? Binnen de wetenschap is men het niet eens over het antwoord op deze vraag. De wetenschappers hanteren verschillende opvattingen. Het gevolg is dat ze op verschillende manieren informatie verzamelen. In het onderzoeksjargon wordt in dit verband gesproken over de 'methodenstrijd'.

Zeer veel auteurs hebben zich in de loop van de tijd beziggehouden met de vraag wat objectieve informatie is. In dit hoofdstuk worden de verschillende opvattingen over objectiviteit zeer kort vanuit historisch perspectief beschreven.¹ Het hoofdstuk heeft tot doel om je in staat te stellen:

- te beoordelen vanuit welke wetenschapsopvatting over objectiviteit een bepaald onderzoek is uitgevoerd;
- een eigen oordeel te vormen over de theoretische, de pragmatische en de normatieve gevolgen van de diverse wetenschapsopvattingen over objectiviteit;
- een eigen keuze te maken uit de verschillende wetenschapsopvattingen over objectiviteit.

Ook word je geacht om op basis van dit hoofdstuk de volgende begrippen te kunnen duiden: natuurrecht; rationalisme; empirisme; relativisme; sociale feiten/macro-cijfers; verificatie; falsificatie; theoretische geladenheid; de con-

textgebondenheid van de waarneming; linguistic turn; ways of worldmaking; intensionalisme; extensionalisme; de taal als een complicerende factor bij de waarneming; wetenschappelijke kennis als een historisch sociaal proces; de uitspraak: anything goes; de reconstructie van de werkelijkheid versus pragmatisme; theoretisch uitgangspunt.

1.1 Van natuurrecht tot empirisme

Goddijn e.a. (1977) duiden de periode tot het eind van de middeleeuwen aan als het tijdperk van het natuurrecht. Ze stellen dat het natuurrecht een tweeduizend jaar durende denkwijze is geweest over mens en maatschappij waarin uit wordt gegaan van de gedachte dat de samenleving onder invloed van goddelijke krachten onveranderlijk is. Daarom was het bijvoorbeeld in de christelijke landen niet toegestaan om de samenleving te veranderen. Dat zou heiligschen-nis zijn geweest, omdat daarmee wordt ingegaan tegen de wil van God.

Het statische maatschappijbeeld van een onveranderlijke goddelijke orde wordt op het eind van de middeleeuwen langzamerhand verlaten. Wel blijft de gedachte bestaan dat er orde heerst in de sociale verschijnselen en dat die achterhaald kan worden. De studies die in de achttiende eeuw zijn uitgevoerd door Quételet en Süssmilch, illustreren deze gedachte. Beide studies gaan over macro-cijfers en stellen vraagtekens bij de vrije wil van het individu.

Johan Peter Süssmilch (1707-1767) wordt beschouwd als de grondlegger van de Duitse statistiek. Hij komt vanuit zijn ambtshalve bijgehouden bevolkingsstatistieken zeer onder de indruk van de regelmaat die daarin te zien is. Elk jaar blijkt namelijk het aantal geboorten in een land min of meer gelijk te zijn en dus kan men zich de vraag stellen in hoeverre er nog sprake is van vrije wil. Als er sprake is van vrije wil, dan mag worden verwacht dat het aantal geboorten elk jaar sterk verschilt. Süssmilch zag de hand van God in deze regelmaat. Alleen de aanwezigheid van een god kan er in zijn opvatting voor zorgen dat dergelijke macro-cijfers min of meer constant zijn. Zijn bekendste werk, verschenen in 1747, heeft dan ook de titel 'Die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, Tod und Fortpflanzung desselben erwiesen' (Elsner, 2004; Goddijn e.a., 1977).

Adolphe Quételet (1796-1874) verbaasde zich over hetzelfde fenomeen als Süssmilch. Hij verbaasde zich over de jaarlijkse constantheid van de cijfers over geboorte, dood, het aantal misdaden e.d. Zijn conclusie was echter anders. In de

ogen van Quételet moet er een alomvattend iets zijn dat ons gedrag stuurt. Alleen daardoor kunnen dergelijke macro-cijfers (die betrekking hebben op individuele beslissingen) elk jaar zo constant zijn. In zijn ogen is het niet God, maar iets anders dat ons gedrag stuurt. Het in kaart brengen van deze wetmatigheden noemde hij 'sociale fysica' (Goddijn, 1977; Van Maanen e.a., 1990; Stigler, 1986).

Quételet-index

Quételet is vooral bekend geworden om zijn index. Deze wordt ook heden ten dage nog gebruikt. Bij de Quételet-index wordt het lichaamsgewicht gedeeld door het kwadraat van de lichaamslengte in meters. Bijvoorbeeld: $75 \text{ kilogram} / (1.8 \text{ meter} \times 1.8 \text{ meter}) = 23.1$. Is dit getal hoger dan 25, dan is de betreffende persoon te zwaar. Is dit getal lager dan

20, dan is de betreffende persoon te licht. Is het getal echter tussen de 20 en de 25, dan is de persoon 'gezegend' met een normaal gewicht. De persoon is 'gezegend', omdat hij in dat geval een gemiddeld gewicht heeft. Het gemiddelde gewicht is volgens Quételet het wenselijke gewicht.

Kader 1.1

De interpretatie van Süssmilch is typerend voor het natuurrecht. Deze interpretatie is namelijk gebaseerd op de gedachte dat kennis wordt verkregen door na te denken over (boven)natuurlijke machten, zoals bijvoorbeeld een bijbelstudie. Vanwege dit verstandelijke element spreekt Laeyendecker (1981) niet over het natuurrecht, maar over het rationalisme om deze periode in de wetenschap aan te duiden. Deze term gebruikt hij als de tegenhanger van het empirisme, dat vanaf de zeventiende eeuw langzaam opkomt en waarin wordt uitgegaan van het idee dat al onze kennis is gebaseerd op 'wat we waarnemen met behulp van onze zintuigen'. De interpretatie van Quételet is typerend voor de opkomst van het empirisme. Zij is bovendien typerend voor het ontstaan van de gedachte dat het gedrag van mensen te 'vangen' is in formules (sociale fysica).

Het gemeenschappelijke element in deze studies betreft de vraag in hoeverre het individu een eigen wil heeft. Beslissingen over zaken als abortus en zelfmoord ervaren we als een individuele keuze van het individu. Op grotere schaal gezien (landelijk, regionaal) blijkt echter reeds uit deze studies dat het percentage mensen dat deze activiteiten onderneemt, elk jaar min of meer hetzelfde is. Bovendien blijkt dit percentage te verschillen van het gebied waarin de mensen wonen. Met andere woorden: volgens deze redenering is niet de eigen wil van het individu de meest bepalende factor om het gedrag van mensen te kunnen verklaren, maar het gebied waarin iemand woont.

Deze studies hebben tot op de dag van vandaag hun sporen nagelaten. Ook tegenwoordig is er nog steeds discussie over de vraag of het gedrag primair moet worden verklaard vanuit het individu of vanuit de structuur waarin mensen leven. De cijfers die elk jaar min of meer hetzelfde zijn, worden heden ten dage ook wel kerncijfers of sociale constanten genoemd. Het betreft de cijfers die in Nederland in kaart worden gebracht door instanties als het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) en het SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau).

De opkomst van het empirisme heeft grote gevolgen gehad. Met de gedachte dat kennis niet kan worden gevonden door te proberen om bovennatuurlijke goddelijke krachten te begrijpen, maar door ervaringen op te doen met behulp van onze zintuigen, kwam de weg vrij voor maatschappijverandering. Het veranderen van de maatschappij is in de empirische waarheidsopvatting namelijk niet langer hetzelfde als 'het ingaan tegen de gegeven Goddelijke orde'. Daarmee schept het de vrijheid om de werkelijkheid naar eigen inzicht te veranderen. Het empirisme heeft de weg vrijgemaakt voor het ontstaan van allerlei groeperingen, zoals de arbeidersbeweging, de emancipatie van de vrouw, de seksuele revolutie en de 'flower power' in de jaren zestig van de vorige eeuw. De opkomst van het empirisme, en daarmee de 'vrijheid om de wereld te veranderen', heeft echter eeuwen geduurd. Zelfs nu nog laat deze discussie regelmatig op, bij discussies over onderwerpen als kunstmatige inseminatie, abortus, euthanasie, e.d.

Typerend voor de overgangperiode van het rationalisme naar het empirisme zijn ook de studies van Adam Smith en Darwin, die zeer veel ophef veroorzaakten. Zo stelde Adam Smit (1723-1790) dat er sprake is van een onzichtbare hand in de maatschappij. Deze onzichtbare hand is het eigenbelang en zorgt voor toenemende welvaart. Dat eigenbelang mag dan ook niet worden afgeleid volgens Smith. Hij gaf hierbij het onderstaande voorbeeld (Smith; vertaling door Pels, 1977):

'Op de eerste brandweerwagens bevond zich een jongen die tot taak had om regelmatig de toegangsweg tussen de ketel en de cilinder te openen en te sluiten, naargelang de piston zich omhoog of omlaag bewoog. Een van die jongens, die zich liever overgaf aan spel en vermaak, merkte op dat zodra hij de handle verbond met een ander deel van de machine, de klep opende en sloot zonder dat zijn bijstand vereist was, waardoor hij zich in alle vrijheid kon verstrooien met zijn speelmakkers.'

De stelling dat het eigenbelang de draaiende kracht is in plaats van God, gaat in tegen de Bijbel en wekte weerstand op. Hetzelfde gold, en geldt voor sommigen nog steeds, voor de studies van Darwin (1809-1882). Deze studies bestaan uit een afstammings- en een selectie leer. De afstammingsleer houdt in dat alle levende wezens terug kunnen worden gebracht tot enkele oervormen. De selectie leer houdt in dat alle levende wezens zich moeten aanpassen aan hun milieu om te kunnen overleven (the survival of the fittest). De afstammingsleer en de selectie leer zijn beide in strijd met het christelijke scheppingsverhaal. Dat leidde tot nogal wat rumoer op een vergadering waarbij het woord gevoerd door de Anglicaanse bisschop Samuel Wilberforce (die ook wel Soapy Sam werd genoemd, omdat hij zo welsprekendheid was) en Thomas Huxley (die verdedigde Darwin, omdat hij ziek was). Op de vraag van Wilberforce of hij via zijn grootvader of via zijn grootmoeder van de aap afstamde, antwoordde Huxley dat een aap in elk geval een betere voorouder is, dan iemand die in mythen blijft geloven (Hobday, 2004; Buiks e.a., 1980).

Ook Durkheim (1859-1917) is in het kader van deze mythebestrijding typerend voor deze periode. Hij stelde voor om de regelmatigheden in de statistieken, die hij sociale feiten noemde, te behandelen als dingen. Om aan te tonen dat dit mogelijk is, schreef hij *Le suicide*, dat werd gepubliceerd in 1897. Hierin laat hij statistieken zien waarmee wordt gepoogd om aan te tonen dat sommige opvattingen over zelfmoord niet juist zijn. Bijvoorbeeld de opvatting dat armoede leidt tot zelfmoord. Volgens Durkheim biedt armoede zelfs bescherming tegen zelfmoord. Of in de woorden van Durkheim (vertaling Maso, 1987):

‘Doet men eerder afstand van zijn leven, wanneer het bestaan moeilijker wordt? Het is een verklaring die aanlokkelijk is door zijn eenvoud en die overigens overeen komt met de heersende opvattingen over zelfmoord. Maar de feiten spreken een andere taal. Want wanneer het aantal zelfmoorden toeneemt als het bestaan zwaarder wordt, zou het ook duidelijk moeten afnemen wanneer de welvaart stijgt. Welnu, hoewel het aantal zelfmoorden over het algemeen bij een scherpe stijging van de prijzen van de eerste levensbehoeften sterk toeneemt, valt er in het omgekeerde geval geen daling beneden het gemiddelde waar te nemen.’

Mosselmans (2004) beschrijft hoe het empirisme in de twintigste eeuw verder wordt uitgewerkt door de Wiener Kreis. Zo hanteren de leden van de Wiener Kreis het verificatie-principe. Dit is een zeer strikte vorm van empirisme, die bijvoorbeeld impliceert dat historische zaken niet wetenschappelijk getoetst kunnen worden, omdat deze nu eenmaal empirisch niet waarneembaar zijn.

Het impliceert bovendien dat een kennisuitspraak zoals ‘alle zwanen zijn wit’ niet getoetst kan worden, omdat het altijd mogelijk is dat er ergens op deze wereld nog ergens een zwarte zwaan rondzwerft.

Popper (1902-1994) pleit in dat verband later voor het falsificatie-criterium. Hij stelt dat het altijd mogelijk is om een bevestiging te vinden van een theorie. Zo is het altijd mogelijk een witte zwaan te vinden, waarmee de theorie wordt geverifieerd dat alle zwanen wit zijn. En zo is het altijd mogelijk om iets in het verleden aan te wijzen van een psychisch gestoorde vrouw, waarmee de theorie kan worden geverifieerd dat haar huidige gedrag wordt bepaald door wat ze vroeger heeft meegemaakt. Er moet volgens Popper dan ook niet worden gezocht naar de bevestiging, maar naar de ontkenning van een theorie. Lukt dit niet, dan wordt de theorie geaccepteerd. Althans, totdat er een falsificatie wordt gevonden.² In de woorden van Popper (1963): ‘... *inference based on many observations, is a myth*’. Wat vrij vertaald, zoveel wil zeggen als: ‘concluderen dat alle zwanen wit zijn op basis van vele observaties, is onjuist’. Daarbij geeft Popper overigens zelf aan dat er een grens is aan zijn redenering. Deze grens is dat mensen niet objectief waarnemen. Het empirisch waarnemen van de lengte van een persoon veronderstelt bijvoorbeeld dat er in het hoofd van de mens een theorie (een beeld) bestaat over: wat is lengte? Waarnemingen zijn volgens Popper met andere woorden theoriegeladen. Deze theoriegeladenheid van de waarneming (het zogeheten kritisch-rationalisme van Popper) wordt uitgewerkt door de post-moderne filosofen. Deze stroming wordt hier aangeduid met de term relativisme.

1.2 Van empirisme tot relativisme

Nietzsche (1844-1900) geldt als de vader van de postmodernen, de relativisten. Reeds in de negentiende eeuw kwam hij tot de conclusie dat er geen empirische feiten zijn, maar ‘slechts’ interpretaties. Daarbij stelde hij dat de macht berust bij degenen die op een of andere wijze in staat zijn om een interpretatie in onze hoofden te stoppen. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan onze ouders, de leerkrachten op scholen, politici of marketeers, die ons allemaal vertellen hoe de wereld volgens hen in elkaar zit. Nietzsche stelde bovendien dat het leven een strijd om deze interpretaties is. Het wezen van de wereld is naar zijn mening ‘de wil tot macht’ (Störig, 1976; Tongeren, 2004). Nietzsche zegt dit zelf als volgt:

*‘Wij hebben gewoon geen orgaan voor het kennen van de “waarheid”:
wij “weten” (of geloven of verbeelden ons) precies zoveel als in het belang
van de mensen-kudde, de soort nuttig is: en zelfs wat hier “nuttigheid”
wordt genoemd, is uiteindelijk ook maar een geloof, verbeelding of mis-
schien wel precies die noodlottige domheid waaraan we eens ten gronde
zullen gaan’ (vertaling uit: filosofische bijsluiter; Universiteit Utrecht;
www.fss.uu.nl/wetfil/96-97/achter.htm, 2004).*

De opvatting van Nietzsche is uitgewerkt door de post-modernen. Hun werk kan worden gekarakteriseerd met de trefzinnen ‘wat als wetenschappelijke kennis wordt beschouwd hangt af van de sociale en historische situatie’, ‘er bestaat niet zoiets als *de* wetenschappelijke methode’ en ‘we maken in ons hoofd een interpretatie van de werkelijkheid’. In het onderstaande wordt dit nader toegelicht:

- 1 Wetenschap is een sociaal proces. Afhankelijk van de historische periode waarin mensen leven, wordt jonge wetenschappers geleerd wat wetenschap is en hoe die moet worden beoefend. Eerst is er bijvoorbeeld het natuurrecht (rationalisme), later is er het empirisme. Het zijn verschillende visies op wetenschappelijke kennis, die beide kunnen worden begrepen vanuit de historische context. Deze opvatting wordt onder meer verwoord door Kuhn (1973) en heeft als implicatie dat er niet langer zoiets bestaat als *de* manier om kennis te verkrijgen, zoals bijvoorbeeld door het bestuderen van de Bijbel of door empirische waarneming. In andere woorden: de wetenschap is binnen deze opvatting een sociaal proces, waarbij de wetenschappers samen afspreken welke kennis als wetenschappelijk wordt beschouwd en welke niet.
- 2 Als er niet zoiets bestaat als ‘*de* wetenschappelijk kennis’, dan bestaat er óók niet zoiets als *de* wetenschappelijke methode. Het kan wél gebeuren dat jonge wetenschappers een methode krijgen aangeleerd en vervolgens niet meer in staat zijn om in te zien dat er ook nog andere methoden zijn. Deze gedachte is uitgewerkt door Feyerabend (1975), die leefde van 1924 tot 1994. De gedachte dat er niet zoiets bestaat als *de* methode, verwoordde Feyerabend met: anything goes.
- 3 Onze kennis (denk aan empirische waarnemingen, theorieën, modellen, plaatjes, e.d.) is een interpretatie van de werkelijkheid. Deze interpretatie stelt ons in staat om de werkelijkheid in ons hoofd te ordenen en ze het liefst ook nog beheersbaar en voorspelbaar te maken. Met andere woorden: deze kennis is géén representatie van de werkelijkheid, maar een pragmatische

interpretatie. Die gedachte is onder meer uitgewerkt door Habermas (1982) en Laudan (1977).

De laatste decennia heeft zich ook nog een geheel andere ontwikkeling voorgedaan die in dit kader van belang is. Dit is de ontwikkeling die zich heeft voorgedaan op het gebied van het waarnemen en het interpreteren van de taal. Deze ontwikkeling wordt aangeduid als de *linguistic turn* (de linguïstische wending; Rorty, 1967). De opvattingen die aan de *linguistic turn* ten grondslag liggen, worden hier uitgelegd aan de hand van het werk van Goodman (1988).

Goodman (1988) stelt dat een uitspraak, maar ook het tegendeel van die uitspraak tegelijk waar kunnen zijn in verschillende contexten. Zo kan worden gezegd dat de aarde in beweging is (in de context van de astronomie) en kan tegelijk worden gezegd dat de aarde stilstaat (in de context van de beleving van alledag). Goodman stelt dat beide uitspraken waar kunnen zijn, omdat ze zich afspelen in verschillende werelden. Deze werelden worden volgens Goodman gemaakt. Het zijn *ways of worldmaking*, waarbij het taalgebruik is gebaseerd op een conventie (een afspraak of gewoonte). De taal refereert weliswaar naar de werkelijkheid, maar representeert deze niet. Ze heeft 'slechts' pragmatische waarde, omdat we elkaar hiermee kunnen verduidelijken 'in welke wereld we leven'.

Dit principe van *world making* (verschillende contexten die leiden tot verschillende interpretaties van de werkelijkheid, die we aan elkaar proberen uit te leggen met behulp van de taal) kan het best worden geïllustreerd met een voorbeeld (zie figuur 1.1). Van links naar rechts lezend, beginnend bij een letter, lezen de meeste mensen A, B, C. Wordt er echter vanuit een andere context begonnen met lezen, namelijk van boven naar beneden en beginnend met een cijfer, dan lezen de meeste mensen 12, 13, 14. De context is met andere woorden bepalend voor de interpretatie van de werkelijkheid. De taal (de woorden A, B, C, 12, 13, 14) refereert weliswaar naar deze werkelijkheid, maar geeft geen objectief beeld hiervan. Het is 'slechts' een pragmatisch hulpmiddel.

12
A B C
14

Figuur 1.1 Letters of cijfers?

Bron: Morgan, 1975

Het intensionalisme (de opvatting dat taal de werkelijkheid representeert) wordt dus verworpen door diverse auteurs. Zij leggen expliciet de nadruk op de communicatiewaarde van taal vanuit extensionalistisch gezichtspunt (de opvatting dat de taal niet de werkelijkheid representeert, maar een pragmatisch instrument is).³ Daarmee sluiten deze auteurs binnen de linguïstische wending nauw aan bij de hiervoor beschreven opvatting dat het theoretisch uitgangspunt bepalend is voor wat we waarnemen. Daarbovenop voegen ze de complicerende factor taal toe: het instrument dat we gebruiken om de werkelijkheid te kunnen beschrijven, terwijl het geen intensionele waarde heeft.

Wie ben ik? Wat zie ik?

Deze filosofische inzichten roepen ten eerste de vraag op: 'Wie ben ik?' Heb ik eigen gedachten en een eigen mening? Of zijn deze in mijn hoofd gelegd door de 'machthebbers' (ouders, leerkrachten, de media, e.d.)? Het betreft een vraag waar de mensen zich met name in de tweede helft van de vorige eeuw mee bezig hebben gehouden door bijvoorbeeld in therapie of in retraite te gaan en zo 'op zoek te gaan naar zichzelf'.

Ook heden ten dage zijn er overigens velen die proberen om 'zichzelf te vinden'.

Deze wetenschapsfilosofische gedachten roepen bovendien de vraag op: 'Wat neem ik waar?' Zo neem je misschien waar dat je een gehaktbal eet, maar dat is slechts een reconstructie van de werkelijkheid. Wat eet je eigenlijk? En zo denk je misschien dat je vriend(in) knap is, maar eigenlijk ...

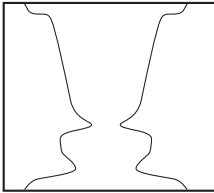
Kader 1.2

1.3 Evaluatie

Concluderend kan worden gesteld dat binnen de wetenschapsfilosofie langzamerhand de overtuiging is ontstaan dat:

- 1 er niet zoiets bestaat als objectieve kennis, maar dat de wetenschappers onderling met elkaar afspreken wanneer kennis het predicaat wetenschappelijk krijgt;
- 2 objectief waarnemen onmogelijk is en dat we in ons hoofd een interpretatie van de werkelijkheid maken;
- 3 het theoretisch uitgangspunt waarmee wij naar de werkelijkheid kijken is aangeleerd (door onze opvoeding, de school, de media e.d.) en van invloed is op onze interpretatie van de werkelijkheid;

- 4 we op een of andere manier in staat zijn om van theoretisch uitgangspunt te wisselen en letterlijk (zie het voorbeeld dat in de vorige paragraaf is gegeven) iets anders kunnen zien als er van theoretisch uitgangspunt wordt gewisseld;
- 5 de taal hierbij een complicerende factor is. We brengen onze kennis namelijk aan elkaar over met behulp van taal. De taal heeft echter, net zoals onze waarneming, een extensioneel karakter. Zij is pragmatisch, maar zegt niets over de werkelijkheid *an sich*.

Bron: Hilgard e.a., 1979

Figuur 1.2 Vazentekening

Als er ‘meerdere werelden’ zijn in plaats van ‘één wereld’ (als er niet gesproken kan worden over objectief waarneembare feiten), en als deze empirische kennis over de wereld alleen pragmatisch van aard is, dan heeft kennisverzameling (wetenschap) tot taak om elke van deze empirische werelden zichtbaar te maken en na te gaan in hoeverre ze pragmatisch zijn. Neem het bekende voorbeeld van de vazentekening (zie figuur 1.2). Veronderstel dat wij hierin alleen maar een vaas zouden zien in plaats van ook twee gezichten. In dat geval heeft de wetenschap tot taak om te ontdekken via welke methode we tevens de twee gezichten kunnen zien en om na te gaan in hoeverre deze beide manieren van kijken pragmatisch zijn.⁴

1.4 Oefeningen

- 1 Onderzoek heeft aangetoond dat vliegtuigen het veiligste vervoermiddel zijn. Vliegen leidt namelijk procentueel gezien tot de minste doden. Bedenk een theoretisch uitgangspunt dat deze observatie tenietdoet.
- 2 Een grote bierfabrikant wenst de potentiële markt in kaart te brengen van één van de merken die door hem worden geproduceerd. De bierfabrikant definieert zijn potentiële markt als ‘jongeren tussen de 15 en 20 jaar’. Bedenk nog enkele andere definities van het begrip potentiële markt. Breng in kaart welke consequenties de definities (theoretische uitgangspunten) hebben voor het marketingbeleid van de onderneming.

- 3 Mannen sporten meestal tegen mannen, terwijl vrouwen meestal tegen vrouwen sporten. Het criterium om vast te stellen of iemand man of vrouw is, is meestal het geslachtsorgaan. Bedenk een ander theoretisch uitgangspunt waarmee kan worden vastgesteld of iemand man of vrouw is. Welk van de beide theoretische uitgangspunten heeft de voorkeur in de sport? Welke heeft de voorkeur voor het dagelijks leven? Waarom?
- 4 Goodman spreekt over meerdere werelden waarin mensen kunnen leven. Bedenk zelf een voorbeeld waarin iets waar is, afhankelijk van de wereld waarin je jezelf bevindt.
- 5 Neem een statistiek waarin de criminaliteit tussen landen wordt vergeleken over meerdere jaren. Schrijf vervolgens een essay waarin wordt beargumenteerd dat crimineel gedrag:
  - a een individuele keuze is;
  - b afhangt van de sociale en economische structuur van dat land.

Probeer aan het eind van het essay een keuze te maken. Is het criminele gedrag primair een individuele, of een structurele kwestie?

Stel de cijfers ter discussie. Probeer aan te geven waarom de cijfers over de mate van criminaliteit wel eens minder objectief zouden kunnen zijn en dat er ook nog andere waarheden mogelijk zijn. Wat is het voordeel van 'het ter discussie stellen van de cijfers'?

- 6 Beargumenteer waarom dromen geen bedrog zijn.

1.5 Antwoorden

- 1 Er moet worden gekeken naar de tijd die mensen in het vliegtuig doorbrengen. Gelet op de korte tijd dat mensen vliegen in verhouding tot het aantal uren dat ze gebruik maken van andere vervoermiddelen, is vliegen zeer waarschijnlijk een van de meest gevaarlijke transportmiddelen.
- 2 Een grote bierfabrikant wenst de potentiële markt in kaart te brengen van één van de merken die door hem worden geproduceerd. De bierfabrikant definieert de potentiële markt als ‘jongeren tussen de 15 en 20 jaar’. In het overleg dat hier vervolgens over wordt gevoerd met de fabrikant, worden er ook andere definities ter sprake gebracht. Bijvoorbeeld:
  - Alle kopers van bier dat in dezelfde prijsklasse zit. Naarmate de concurrentie een prijs heeft die verder afwijkt van die van het eigen merk, des te minder behoren de kopers hiervan tot de potentiële markt.
  - Alle kopers van bier met eenzelfde levensstijl als de gebruikers van het eigen merk. Naarmate de leefstijl hier meer van afwijkt, des te minder behoren ze tot de potentiële markt.

Deze definities impliceren verschillende visies. In de visie van de bierfabrikant wordt de oudere bierdrinker als verloren beschouwd. Het beleid is er daarom op gericht de jongere aan het eigen merk te binden. In deze visie zou bijvoorbeeld kunnen worden overwogen om rolmodellen in te schakelen voor reclame, zoals bekende popzangers. Tevens zou er kunnen worden overwogen om het biermerk in een bekende soap vaak in beeld te laten komen. Dit alles met als doel om de jongeren te verleiden dit biermerk te gaan drinken.

Als er voor de tweede definitie wordt gekozen, dan dient bij het benaderen van de potentiële markt vooral gemikt te worden op zaken als de prijselasticiteit van bier, het zoeken naar al de marktsegmenten die gevoelig zijn voor een prijsverandering het ontwikkelen van een statistisch of wiskundig model om de optimale prijs van het eigen merk vast te kunnen stellen.

Wordt er voor de derde definitie gekozen, dan staat blijkbaar niet de prijs voorop, maar de leefstijl. Daarbij wordt er verwacht dat naarmate de leefstijl beter aansluit bij het imago van het bier, er tevens een grotere kans is dat het wordt gekocht. Dit impliceert bijvoorbeeld dat het best kan worden geadver-